



GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Schartau och efterföljare

Personen och traditionen

Schartau and followers
The person and the tradition

Johan Harald

Termin: HT13

Kurs: RKT145 Examensarbete, 15 hp

Nivå: Kandidatnivå

Handledare: Bertil Nilsson

Abstract – Henric Schartau was the prominent figure in a Christian revivalist movement that spread mainly in south west Sweden during the 19th century. Priesthood followers in the tradition, commonly named Schartauans, often preached from his drafts, and were generally very loyal to the state church. Schartau and his followers placed a strong emphasis on ministry and correct biblical teaching. The movement had a great impact on the diocese of Gothenburg for a protracted time period.

Keywords: Schartau – ministry – sermon – ecclesiology – Christendom

Innehållsförteckning

1. INLEDNING.....	3
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	3
1.2 KÄLLOR OCH AVGRÄNSNING	4
1.3 METOD OCH STRUKTUR.....	5
2. HENRIC SCHARTAUS LIV OCH LÄRA.....	5
2.1 HENRIC SCHARTAUS BAKGRUND OCH UPPVÄXT.....	5
2.2 OMVÄNDELSEN	6
2.3 PRÄSTLIVET	7
2.4 SCHARTAU OCH PRÄSTÄMBETET	9
2.5 SCHARTAU OCH PREDIKAN	11
2.6 SCHARTAU OCH KYRKAN	13
2.7 SAMMANFATTNING OCH REFLEKTIONER OM SCHARTAU	14
3. SCHARTAUANERNA	15
3.1 KORT OM BEGREPPET SCHARTAUAN.....	15
3.2 HENRIC SCHARTAUS EFTERFÖLJARE	16
3.2.1 HANS PETER WICKELGREN 1797 – 1828	17
3.2.2 GUSTAF LEONARD DAHL 1801 – 1877	20
3.2.3 JOHAN HENRIC HOLMQWIST 1801 – 1879	21
3.2.4 LARS NORBORG 1846 – 1907	23
3.2.5 JOSEF NATANAEL REXIUS 1852 – 1929	25
3.3 SAMMANFATTNING AV UTVALDA EFTERFÖLJARE UTIFRÅN FOKUSOMRÅDENA.....	27
4. SLUTDISKUSSION OCH SLUTSATSER.....	29
5. SAMMANFATTNING	31
6. REFERENSER.....	32

1. Inledning

Med denna uppsats vill jag återaktualisera och försöka ta reda på lite om vem Henric Schartau var, samt leta efter avtryck som hans person och lära har gjort bland efterföljare till honom.

I mitt hemstift Göteborg lär den s.k. schartauanska traditionen ha varit en stor och mycket betydelsefull riktning under mer än 100 år, till långt in på 1900-talet. Samtidigt är det min erfarenhet, såsom präststuderande och kyrkligt aktiv, att Schartau och skrifter av honom knappt alls berörs idag. Om detta är regel för hela stiftet i nutid vet jag inte, och det skulle självfallet kräva omfattande efterforskning att reda ut förhållandet på ett tillfredställande sätt.

Men det går nog att konstatera, att den tradition som leder sitt ursprung till och fått namn efter Schartau, alltjämt under en lång period starkt präglade fromhetslivet på ett särskilt sätt i Västsverige. Detta sporrar mitt intresse till att börja från början med att ställa frågan: vem var egentligen Henric Schartau? Och vidare: vilka var ”schartauanerna”, de efterföljare som tagit intryck av honom? Att uttömmande besvara den senare frågan är säkert omöjligt, då det rör sig om otaliga personer över ett vidsträckt område under lång tid. Men det går kanske att leta upp exempel; att hitta framträdande representanter inom denna riktning, och undersöka dessa.

Jag tror att många än idag, i synnerhet inom Svenska kyrkan och bland den äldre generationen, i vart fall någon gång har hört begreppet schartuaner eller namnet Schartau. Men också att flertalet av dessa har begränsad eller ingen kunskap om Henric Schartau och hans efterföljare. Kanske är det anledning till att aktualisera och söka förstå mer om dessa?

1.1 Syfte och frågeställning

Mitt mål med uppsatsen är att ta reda på något om vem Henric Schartau var, och att lyfta fram några betydelsefulla personer som tagit intryck av honom (om så indirekt). Detta för att nå grundläggande kunskap om några personer som varit viktiga för den inomkyrkliga väckelserörelse och fromhetsriktning som kan benämnas schartuanism.¹ För att begränsa mig till en genomförbar omfattning på en kandidatuppsats, så väljer jag att fokusera på tre huvudområden i min studie: prästämbetet, predikan, och kyrkan.

Jag har försökt att avgränsa mig till några meningsfulla exempel på framstående efterföljare, alltså att fastställa några representanter för gruppen schartuaner, och beskriva dessa i relation till Schartau. Uppsatsens syfte är att undersöka vilken bild som går att skapa sig av Henric

¹ Se t.ex. Nationalencyklopedin: *schartuanism*

Schartau och ett urval av betydelsefulla efterföljare, med fokus på prästämbete, predikan och kyrka.

Det är inte mitt syfte att försöka placera in eller bedöma undersökta personer utifrån stora vedertagna disciplinära ramverk, såsom t.ex. ecklesiologi eller homiletik. Utan studien syftar till att söka uppgifter om respektive person, och sedan jämföra hur efterföljarnas uppfattningar förhåller sig till Schartaus på de tre fokusområdena.

Frågeställning: Hur förhöll sig Henric Schartaus efterföljare till hans syn på prästämbetet, predikan och kyrkan?

1.2 Källor och avgränsning

Litteratursökandet har vittnat om att det under det senaste halvsekle publicerats få verk som behandlar Schartau person. Det har visat sig svårt att hitta nyare litteraturkällor på området schartauaner över huvud taget. En anledning till detta verkar vara att det helt enkelt nästan inte bedrivits någon ny forskning av aktuellt slag på Henric Schartau eller hans efterföljare. Och jag tror inte att det på den här nivån lämpar sig att försöka bedriva ny källforskning på personer med målsättningen att presentera nya resultat. Jag har därför inte gjort några arkivstudier.

Istället har jag velat återaktualisera tryckt material, och därur redovisa vad som är relevant för frågeställningen. Eftersom en del av litteraturen är ganska gammal, och således tillkommit i och färgats av en annan kontext, finns anledning till att förhålla sig kritisk vid sammanställningen av väsentlig information. Samtidigt är det ändå denna litteratur som utgör källmaterialet till studien. Och då jag inte avser bedriva någon ny forskning, utgår jag från vad tidigare forskning slagit fast om olika personer.

Den litteratur jag använder som mitt primärmaterial är av lite varierande art. Lechard Johannessons *Henric Schartau* (1957) och Allan Greens *Spegeln av en djärv natur. En bok om Henric Schartau* (1963) är båda ganska sakliga framställningar med mycket biografiskt material, om så Greens verk har en mer vetenskaplig struktur. Viktor Södergrens *Henric Schartau och västsvenskt kyrkoliv* (1925) har en del panegyriska inslag, men jag tycker ändå Södergren förmedlar en ganska fasetterad bild av Schartau och traditionen. Gösta Nelsons *Den västsvenska kristendomstypen* (1933-37) och Johan Petterssons *Den Schartau-präglade kristendomen...* (1997) är vetenskapliga avhandlingar med noggranna källhänvisningar, dock vittnar Nelsons språk om en äldre tid. Carl Norborgs *Arvet från Schartau* (1951) och Theodor

Freemans *Schartauaner och andra* (1967) är ganska personligt hållna och mer berättande framställningar, men de är samtidigt ganska välstrukturerade enligt min mening.

1.3 Metod och struktur

Uppsatsen bygger på en komparativ studie mellan Henric Schartau och hans efterföljare, med tre fokusområden: prästämbetet, predikan och kyrkosyn. Jag inleder med en översiktlig biografisk redogörelse för vem Henric Schartau var, och fortsätter med att klargöra hans uppfattning i fokusområdena. Sedan följer en gestaltning av några utvalda efterföljare som jag funnit vara representativa för den schartauanska riktningen. I slutet för jag en sammanfattande diskussion och jämför hur dessa efterföljares uppfattningar förhåller sig till Schartaus utifrån fokusområdena.

Jag använder mig uteslutande av den litteratur jag finner på området, och bedriver ingen egen forskning på några primärkällor.

2. Henric Schartaus liv och lära

Jag börjar med ett koncentrerat återgivande av några betydelsefulla huvudpunkter i Henric Schartaus liv och gärning. De första avsnitten är mer biografiska, och de senare belyser honom utifrån fokusområdena. Om inte annat specifikt anges, syftar Schartau på Henric Schartau.

2.1 Henric Schartaus bakgrund och uppväxt

Schartau föddes den 27 september 1757 i Malmö såsom första barnet till Andreas Olaus Schartau, född 1727, och Anna Catharina Falkman, född 1732. Andreas förfäder hade i fyra generationer före honom varit präster i Skåne, men han bröt med detta arv och studerade juridik i Lund. Trots att han inte stammade ur aristokratin och således saknade inflytelserika kontakter, så lyckades han göra snabb karriär efter studiernas avslutande 1749, då han flyttade till Malmö. Efter att ha arbetat sig upp genom olika befattningar erhöll han ett prestigefullt ämbete som rådman 1767. Han ingick den 1 juni 1756 äktenskap med Anna Catharina, Schartaus mor, som var dotter till Henric Falkman, då stadssekreterare och sedermera borgmästare i Malmö. Falkman-släkten var sedan generationer mycket inflytelserik och högaktad i staden såväl som Skåne i stort. Henric Falkman var en varmhjärtad och djupt

troende person; sannolikt var han färgad av den herrnhutiska fromhetstraditionen. Han var väldigt betydelsefull för Schartau, som spenderade mycket tid hos honom som barn.²

Schartau fick sannolikt en lycklig och harmonisk barndom fram till 10 års ålder. Han visade på musikalisk begåvning, och undervisades av en informator i hemmet. Men 1767 var ett omvälvande år för familjen: Fadern Andreas blev rådmän, morfar och borgmästare Henric Falkman avled, och Schartau skrevs in i Malmö trivialskola.³

Familjen flyttade in centralt till framlidne Henric Falkmans hus 1770, och några månader senare drabbades hushållet av fläckfeber (fläcktyfus). I februari 1771 avled Schartaus mor Anna Catharina, vilket tog honom hårt. Och i november samma år gifte sig fadern Andreas med Anna Catharina Langvagen, vilken Schartau beskrivit som en elak styvmor. Efter flera turer med politiska förvecklingar och ekonomiska svårigheter som tårt på hälsan, avled också Andreas Schartau i oktober 1772. Detta alldeles efter att kung Gustav III utfärdat allmän amnesti mot politiska bestraffningar och situationen egentligen borde börjat klarna något.⁴

För att undvika att Schartau skulle dras in i de politiska stridigheterna, så såg fadern till att Schartau började studera i Lund i augusti 1771; alltså strax före att han fyllde 14 år. Hans morfar, Henric Falkman, hade i sitt arv lämnat en summa att bidra till just detta ändamål. Även om relationen mellan far och son aldrig lär ha varit särskilt intim, så visade ändå Andreas stor omtanke, då att sätta sonen vid universitetet fordrade stora ekonomiska uppoffringar av honom själv. Efter faderns död fick Schartau bo hos sin morbror när han inte var i Lund, och det var också morbrodern som sörjde för hans ekonomiska underhåll.

Schartaus studier gick lysande, och han var mycket uppskattad av sina lärare. Han disputerade för magistergraden i april 1775, men fick vänta på att promoveras, vilket skedde först 1778.⁵

2.2 Omvändelsen

Efter att ha avklarat alla studier som krävdes för graden filosofie magister, men alltså utan påföljande promotion, tog sig Schartau iväg från Lund för att tjäna som informator. Källorna är knapphändiga ifråga om var exakt han befunnit sig, men Johannesson lägger fram att Schartau troligen först höll sig i trakten av Snårestad nära Ystad, och sedan i eller i närheten av Ryssby en bit utanför Kalmar. Möjligen funderade han redan då på att bli präst. För detta

² Johannesson 1957, s. 21, 25-31.

³ Johannesson 1957, s. 30, 37-39.

⁴ Green 1963, s. 148; Johannesson 1957, s. 41-49.

⁵ Green 1963, s. 9-10; Johannesson 1957, s. 32, 48-52, 55.

krävdes att han läste in ytterligare teologi, vilket med fördel kunde ske samtidigt som han gav enskild undervisning.⁶

Under denna tid inträffade en för Schartau synnerligen viktig händelse: ett andligt genombrott, hans stora omvändelsedag. I början av februari 1778 hade han nyss kommit till ett nytt ställe, vilket troligen var hos häradshövding Jonas Papke på Danerums gård i Ryssby församling, och då börjat läsa Scrivers själaskatt och Bibeln med stor entusiasm. Schartau beskrev själv i senare brevväxling hur Guds ords övernaturliga kraft trängde in i hans hjärta under denna läsning. Han anmälde sig, som det krävdes på den tiden, till skriftermål inför nattvardsgången, dvs. den fristående ritual för syndabekännelse m.m. som tillämpades vid denna tid. Omständigheterna för skriftermålet var långt ifrån de bästa, enligt Schartau, då prästerna var dåliga och skriftermålstalet vårdslösat. Men trots dessa ogynnsamma andliga förutsättningar, hände något inom honom under skriftermålet inför Fastlagssöndagen den 1 mars 1778. Han kände en mycket stark ånger i insikten om hur han tidigare hade försummat och missbrukat nattvarden. Upplevelsen fick något av en kulmen i syndabekännelsen och den påföljande avlösningen, vilket han återgett med att han fick ta emot förlåtelsen såsom Jesu ord. Flera detaljer i denna erfarenhet kan antas ha spelat stor roll för hans senare prästgärning och betoning av ”nådens ordning” (se kap. 2.5 nedan), t.ex. det att hans omvändelse intet berott av någon mänsklig förmedling eller allmän känslöstämning, utan att det var kraften i Guds ord som verkade till ånger.⁷

2.3 Prästlivet

Under senare halvan av år 1780 kallade riksrådet Falkengren Schartau som s.k. huspräst till slottet på Björnö; detta var en rättighet adelsmän hade vid denna tid. I skrivelsen till Lunds domkapitel anhölls även om att den för ordinationen nödvändiga prästvigningen skulle företas i Kalmar av geografiska skäl. Så skedde, då han den 13 december samma år prästvigdes, efter att dagen före ha avlagt prästexamen inför Kalmars domkapitel.⁸

Schartaus prästkarriär såg i korthet ut på följande sätt: Under sommaren 1783 återvände Schartau till Skåne. Först verkade han ett kort tag som regementspastor i Malmö, och sedan en tid som adjunkt i Sövde och Blentarp. Han erhöll tjänsten som andre komminister vid Domkyrkan i Lund 1785, och 1793 blev han där förste stadskomminister.⁹ Invald i

⁶ Johannesson 1957, s. 65-67.

⁷ Johannesson 1957, s. 66-80.

⁸ Johannesson 1957, s. 81.

⁹ Johannesson 1957, s. 86-88.

prästeståndet till den urtima riksdagen i Örebro 1810, insattes Schartau även på ett par prestigefulla poster, men han förblev inte riksdagsman. År 1813 utnämndes han av biskopen till prost över Torna kontrakt (Torna härad), vari han företog täta visitationer.¹⁰

Flera hade sökt tjänsten som andre komminister, och Schartaus meriter tycks inte ha överträffat de andras utom på en punkt: han var ogift. Därmed kunde han ”konservera huset”, dvs. gifta sig med sin företrädares änka, vilket var vanligt att unga präster gjorde vid denna tid. Schartau och änkan Catharina Elisabeth, född 1754, vigdes i Lunds domkyrka den 22 november 1786. I sin företrädares hus vid Stortorget i Lund bodde Schartau sedan resterande delen av sitt liv.¹¹

Tidigare litteratur om Schartau har utifrån vissa skrivelser och vittnesmål ofta framställt Schartaus äktenskap och familjeliv som olyckligt.¹² Senare litteratur (Green och Johannesson) ifrågasätter dock denna bild, och menar istället att stämningen i hemmet torde ha varit under omständigheterna mycket god.¹³ I och med äktenskapet blev Schartau styvfar till den framlidne andre komministerns sju barn, varav Catharina Elisabeth var mor till två och resterande var från företrädares tidigare äktenskap. I rask takt fick Schartau också sju egna barn mellan åren 1787 och 1796. Härutöver har omtalats en fosterson samt ett antal andra släktingar, som ska ha bott hos familjen någon period. Tillsammans med tjänstefolk var det alltså ett ganska stort hushåll att dra försorg om.¹⁴

Ekonomi för det Schartauska huset lär för det mesta ha varit trängd. Schartau fick aldrig ärva något av fadern, och som informator m.m. gjorde han sig inga större summor. Så de första åren som komminister i Lund med en växande familj kantades sannolikt av ekonomiska bekymmer. När han senare erhöll tjänsten som förste stadskomminister var denna förenad med s.k. prebende; han blev med detta även kyrkoherde över två lantförsamlingar utanför Lund, Stora Råby och Bjellerup, och övertog ett lantbruk. Om så förknippat med en stor arbetsbörda och mycket resande, gav det en betydande inkomst. I konkursboet efter Schartaus död vittnade bouppteckningshandlingarna om att hemmet var ganska välförsett. Skulderna var också ansevärdiga, men de kunde ändå återbetalas efterhand.¹⁵

¹⁰ Green 1963, s. 68ff, 87, 111-112; Johannesson 1957, s. 149.

¹¹ Green 1963, s. 10-16; Johannesson 1957, s. 140-141.

¹² Se t.ex. Södergren 1925, s. 17-18.

¹³ Green 1963, s. 17-19; Johannesson 1957, s. 142-145.

¹⁴ Green 1963, s. 20-25; Johannesson 1957, s. 141, 144-145.

¹⁵ Green 1963, s. 125-127; Johannesson 1957, s. 140-141, 147-149.

Genom livet hade Schartau ett stort musikintresse. Flera personer som levt samtida med Schartau i Lund har beskrivit honom som en flitig konsertbesökare, och emellanåt huserade han ett litet musiksällskap. Själv spelade han violin med talang, och inte sällan såsom avkoppling från sitt intensiva arbete. Han har dock uttryckt sig kritiskt om vokalmusik.¹⁶

Vad beträffar privat umgängesliv, var Schartau aningen tillbakadragen. Olikt många andra av hans ställning, hade han aldrig några större gästbud i sitt hem. Samtidigt var han allmänt älskvärd och uppskattad, och skulle av allt att döma ha utgjort en bra värd. Han höll sig dock främst till en mindre umgängeskrets av akademiker han kände sig hemma med. Ögonvittnen har skildrat hur Schartau med dessa ofta var glad och skämtsam, rik på infall och historier. Men även i andra informella sammanhang kunde han umgås ledigt också med ”världens barn”.¹⁷

I perioder fick Schartau avbryta prästtjänstgöringen till följd av sjukdom. Flera gånger genom åren begärde han ledighet för att bl.a. ”dricka brunn” i Ramlösa. År 1806 drabbades han och flera närstående av fläckfeber, som då också tog livet av hans 14-årige son. Med åldern fick Schartau allt oftare ”stenkrämpor” (njurstensanfall), och det var av sitt njurtillstånd som han slutligen avled. Johannesson uppger den 2 februari 1825 som dödsdag, vilket också en av sönerna ska ha antecknat i en familjebibel.¹⁸ Detta är dessutom vad som står på Schartaus gravsten. Men Green framhåller att rätt datum torde vara den 3 februari, med hänvisning till en samtida källa som påpekade felaktigheten.¹⁹

Om Schartau på sin dödsbädd finns flera vittnesberättelser; särskilt ett citat ska här lyftas fram, det att han där lär ha sagt: ”Talen aldrig om prosten Schartau.”²⁰ Efter sin död har Henric Schartau blivit en av svensk kyrkohistorias mest omtalade personligheter, och möjligen den mest omtalade prosten!

2.4 Schartau och prästämbetet

Helt grundläggande för Schartau var att prästen ska vara en lärare. Prästämbetet såg han som något avskilt, och skulle kanske utförligare kunna beskrivas som det offentliga läroämbetet. Schartau använde inte ordet *präst* så ofta, då han ansåg det signalera att det skulle vara av

¹⁶ Green 1963, s. 128; Johannesson 1957, s. 132-139.

¹⁷ Green 1963, s. 34-35; Johannesson 1957, s. 129-131, 146.

¹⁸ Green 1963, s. 20-21, 110-11, 122; Johannesson 1957, s. 14-18, 154.

¹⁹ Green 1963, s. 142. Såväl några omkr. 1900 utg. verk, liksom samtlig mer nutida litteratur jag ögnat igenom, anger den 3 feb 1825 som dödsdag, men frågan tarvar knappast någon djupare granskning för uppsatsens skull.

²⁰ Green 1963, s. 124.

sakramental natur; detta koncept vände han sig emot. Ett uttryck han använt är *en upplyst och rättsinnig lärare*, eller bara *lärare* med resten underförstått.²¹

För att vara en sådan – en ”rätt lärare” – måste man ha en balans mellan ett rätt vetande och en rätt upplysning av Guds Ande, enligt Schartau. Läraren måste genom studier tillgodogöra sig det som står i Bibeln kunskapsmässigt, vilket sedan genom Guds Ande levandegörs i hjärtat hos vederbörande. Härigenom skyddas läraren från att hamna i något av två diken: en rationalistisk ensidighet som överbetonar det mänskliga förståndet, eller en spiritualistisk ensidighet som riskerar att missa uppenbarelsens tankeinhåll.²²

I likhet med Luther gjorde Schartau en uppdelning av ”prästadömet” i det allmänna och det offentliga. Vissa saker kommer det på alla kristna att göra, och vissa uppgifter är de i prästämbetet särskilt kallade till. Gemene kristen bör akta sig för att överskrida gränsen för det allmänna prästadömet och inkräkta på präst-/läroämbetet. Det tillkommer endast någon i detta ämbete att predika, och att förrätta dop och nattvard. Bara i yttersta nödfall, och då ingen präst finns i närheten, får en kristen som inte är prästvigd utdela sakramenten. Även om endast en oomvänd präst finns att tillgå, så ska denne ombesörja förrättningen; allt annat vore ett intrång i ämbetet, enligt Schartau.²³

Vad beträffar uppgifterna i predikan och undervisning, så har Schartau noga utstakat gränserna för vad vanliga kristna får och inte får göra. Den kristne får läsa högt ur Bibeln inför andra som lyssnar. Men inte föreläsa eller hålla utläggningar av texten för andra, vilket endast de i prästämbetet får göra. En kristen får undervisa en annan enskilt om det är en närstående, men om det sker i andra främmandes närvaro är det ett intrång i ämbetet. Det är inte fel om en grupp kristna samlas för att diskutera Guds ord, i ett sammanhang där alla är jämlika varandra. Men skulle någon av dem börja tala som med en lärares myndighet och andra lyssnar som åhörare, vore det att gå över gränsen.²⁴

En viktig uppgift för en präst är också, enligt Schartau, att denne ska vara en god andlig själasörjare. En människa som vill vandra på rätt väg till salighet bör anförtro sina bekymmer åt en sådan. Schartau framhöll rentav att detta enskilda s.k. ”befrågande hos läraren” utgör en nödvändighet för trons upptändande (se stycke i 2.5 om nådens ordning). Prästen är alltså instrumentell för att en kristen ska kunna ta sig fram på salighetsvägen. För att rätt kunna

²¹ Johannesson 1957, s. 114; Pettersson 1997, s. 13.

²² Johannesson 1957, s. 115-116.

²³ Pettersson 1997, s. 30-31.

²⁴ Pettersson 1997, s. 30-31.

leda, trösta och förmana, måste en präst vara förtrogen med den andliga utvecklingsprocessen.²⁵ Till detta kopplade Schartau också ett krav på en absolut tystnadsplikt, som även omfattar brottsliga handlingar. Om prästen t.ex. får reda på att konfidenten stulit något, så ska den drabbade återgäldas antingen med stöldgodsets återlämnande, eller med ersättning av dess fulla värde – genom prästen, som under inga omständigheter får röja vem brottslingen är.²⁶

I ett sammanhang framhöll Schartau att det vore i strid med Guds ord att kvinnor skulle kunna vara lärare i bemärkelsen präst. Som grund för detta anförde han att det i Nya Testamentet aldrig förekommer att kvinnor undervisar. Ämbetet introducerades med att Jesus tillträdde det, och de som sändes ut som lärare var alla män. Schartau påpekade att det förvisso förekommer i både Gamla och Nya Testamentets texter att kvinnor profeterar, och att på pingstdagen den Helige Andes gåvor också utgöts över de kvinnor som var närvarande. Men inte någonstans i Nya Testamentet står det att kvinnor grep sig an med att lära andra, vilket Schartau tog till intäkt för att Gud inte sänder ut kvinnor i läroämbetet.²⁷

2.5 Schartau och predikan

Analogt med att en präst måste vara en rätt lärare, så ska dennes predikan innehålla rätt lära. Det är lite som två sidor av samma mynt, enligt Schartaus mening. Att lära rätt är att lära ut Guds ord rent och klart. Det är ett rent Guds ord när man i Bibeln känner igen det som lärs ut. Och det är ett klart Guds ord när åhöraren tydligt kan förstå meningen och sammanhanget av det. Varje predikan ska beskriva Guds verklighet, som är det främsta och avgörande för en människa. Därefter av det väsentliga är en rätt förståelse och beskrivning av människan i det tillstånd hon befinner sig i. Det är avgörande att rätt lära förkunnas på ett rätt sätt för att människor ska vägledas till tron. Därför intog predikan en särskilt central roll för Schartau.²⁸

Grundläggande för Schartaus predikan var läran om nådens ordning. Hans uppbyggnad och utförande kunde variera, men i regel knöt han an till nådens ordning på något sätt. Detta eftersom det genomgripande syftet för Schartau var att åhörarna skulle bli omvända och frälsta, och att nådens ordning på ett uppbyggligt sätt kunde gestalta vägen dit. Läran var inte

²⁵ Johannesson 1957, s. 111, 116.

²⁶ Johannesson 1957, s. 118-120.

²⁷ Pettersson 1997, s. 35.

²⁸ Johannesson 1957, s. 109, 114; Pettersson 1997, s. 11, 13.

Schartaus egna från början, utan hade utvecklats av andra före honom. Men hans version var mer utförlig, och den starka betoningen av den var för honom kännetecknande.²⁹

Enligt nådens ordning, såsom Schartau utlade den, så kan människor delas in i tre kategorier: säkra, uppväckta och omvända. Säkra är de som är oomvända eller andligen sovande.

Kännetecknen på en säker människa kan vara att hon missbrukar Guds namn eller att hon förtröstar på sin egen rättfärdighet. Men av Guds nåd kan omvändelseprocessen påbörjas med att människan genom lagen upplyses om sin synd. Denna upplysning delas upp i två moment: den första upplysningen som visar människan hennes konkreta synder, och den andra upplysningen som visar människans syndafördärv (arvsynd). Lagens upplysning, som dessa moment gemensamt kallas, är ett villkor för att man rätt ska kunna ta till sig evangelium, och därför är det fel att predika tröst för tidigt. Detta är det uppväckta tillståndet, att vara medveten om sin synd, och som gör människan angelägen om nåden. Nästa steg som följer är upplysning genom evangelium, som också delas upp i två moment: den tredje upplysningen om att Jesus dog för människans synder, och den fjärde upplysningen om att han i lydnad uppfyllt hela lagen för henne. Evangeliets upplysning föregår trons upptändande, och genom tron får människan sina synder förlåtna, vilket kallas rättfärdiggörelsen. En rättfärdiggjord människa blir med detta andligen pånyttfödd, och inträder då i nådaståndet. I detta tillstånd, som sammanfattas med beteckningen omvänd, blir målet att behållas i Guds nåd genom bl.a. daglig bättring och tillvaratagande av andliga egenskaper.³⁰

Schartau återkom ofta till att man inte får glömma vad som är syftet med detta schematiska system. Det viktiga för honom var att inte anföra snävare gränser för nåden än vad Gud utstakat i sitt ord, och ej heller att efter eget tycke förklara gränserna för vida. Nådens ordning baseras på samlad erfarenhet, och syftar till att ge kännedom om hur Gud verkar i människans inre liv. Denna kunskap, menade Schartau, kan inte utgöra grund för tro eller trosvisshet. Däremot är den viktig som pådrivare till helgelse, och en motkraft mot andlig falskhet.³¹

Med stark tonvikt på att predikan måste innehålla rätt lära, så framhöll Schartau det som oundvikligt att felaktigheter ändå någon gång kunde smyga sig in. Men han gjorde en distinktion emellan fel i bemärkelsen misstag, och falsk lära. Han menade att om den som

²⁹ Johnson 2005, s. 89; Johannesson 1957, s. 109; Pettersson 1997, s. 18.

³⁰ Pettersson 1997, s. 18-23.

³¹ Södergren 1925, s. 77-87; Norborg 1951, s. 252-253.

predikar är en rättsinnig lärare, och läran i huvudsak är rätt, så ser Guds Ande till att de misstag som begås inte gör någon skada.³²

Samtida vittnesmål om Schartaus predikoframförande antydde att hans stämman inte var särskilt behaglig att lyssna på, i synnerhet i hans senare år. Även hans vänner yttrade sådana omdömen. Om hans röst från predikstolen har sagts att den var oharmonisk, skärande och pipig. Utifrån denna förutsättning, tycker jag det är beaktansvärt att Schartaus predikan ändå fick så stort genomslag hos många som lyssnade till honom. Hans framförande ska också stundom ha varit livligt, men utan att det blev teatraliskt.³³

I predikan riktade sig Schartau till människors förstånd, och försökte inte medvetet skapa någon känslöstämning. Han hyste inte förtroende till känslan eller känslsamhet, utan det viktiga var att förkunna Guds ord rent och klart, så att Guds Ande kunde verka i det. Men därmed inte sagt att han var känslökall. Under sina predikningar kunde han emellanåt bli tårögd, vilket ska ha påverkat församlingen till samma emotionella hänryckning.³⁴ Det är bl.a. för en ensidig och överbetonad sentimentalitet, som Schartau senare angrep herrnhutismen.³⁵

2.6 Schartau och kyrkan

Schartau hade inte så mycket av en egenutvecklad kyrkosyn, såsom vi förstår begreppet idag med ecklesiologi som disciplin, men med detta inte sagt att han inte hade en inställning till kyrkan i både en inre och en yttre mening. För att närma sig detta är det angeläget att erinra sig den kontext i vilken Schartau verkade. Sverige styrdes av en formellt kristen regent; det var en kristen stat utan religionsfrihet i modern betydelse. Kungen ansågs vara en Guds ombudsman, en vårdare utav undersåtarnas kropp och själ. Samhället präglades i stor utsträckning av den lutherska regementsläran. För Schartau var överheten, såväl den andliga som den världsliga, representanter för Guds styrelse i världen. Att lyda överheten var ytterst att lyda Gud.³⁶

När, som då, frikyrkosamfund och även andliga sammankomster i någons hem (konventiklar) praktiskt taget var förbjudna av överheten, så var det ingen diskussion om saken. Schartau var lojal, och höll sig inom gränserna för statskyrkan. Han inordnade sig i de kyrkliga lagar och regler som rådde, till synes utan någon djupare reflektion. Kyrkan som institution var liksom

³² Johannesson 1957, s. 116; Pettersson 1997, s. 12-13.

³³ Johannesson 1957, s. 102-103; Södergren 1925, s. 59-60.

³⁴ Johannesson 1957, s. 103, 109-110; Södergren 1925, s. 64, 88-91.

³⁵ Jarlert 2005, s. 117, 123-124.

³⁶ Södergren 1925, s. 97-99.

en färdig ram sådan den var, och där var han satt att verka. Södergren framhåller detta som att ”Schartaus stränga *kyrklighet* var knappast något annat än denna absoluta lojalitet mot överheten, tillämpad på kristliga ting”.³⁷

Dock var Schartau inte sämre än att han kunde frånga principen i särskilda nödfall. Exempelvis hindrade en översvämmad bäck honom ett par gånger från att ta sig till kyrkan i hans prebendeförsamling i Bjellerup. Då kunde han istället förrätta gudstjänsten i en närliggande bondstuga.³⁸

I konsekvens med sin lojala inställning, ställde han sig emot och varnade för all sällskapsandlighet, och allt som bröt mot kyrkans lagligt föreskrivna ordningar. Jag uppfattar dock att det finns anledning att försöka nyansera detta allmänna ställningstagande. Under sina tidiga år stod Schartau under inflytande av herrnhutismen. Men snart efter sin omvändelsedag, uppfattade han att dess lära var felaktig. Därefter har han ofta polemiserat mot och varnat vänner och bekanta för de herrnhutiska villfarelserna.³⁹

Jag tror att herrnhutismen stod som modell när Schartau markerade mot andliga sällskap i allmänhet. Och samtidigt tror jag det bör framhållas att han lade störst fokus på vad som kan benämnas den inre församlingen. Den trogna krets som uppstod kring Schartau i Lund var på det planet en avgränsad grupp människor – ett sällskap som samlades i andliga ärenden, ett andligt sällskap om man så vill. Båda orden ”kyrka” och ”församling” härleds till samma grundord på grekiska. Jag förmodar att det är i ljuset av detta, som Schartau gjorde en distinktion mellan två delar: den yttre och den inre församlingen. Den förre utgörs av de som formellt tillhör socknen, den yttre lokalförsamlingen. Men i denna finns en församlingskärna, den inre församlingen, som består av den inre kretsen av sanna kristna. Och dessas gemenskap härleder sig från gemenskapen med Kristus själv.⁴⁰

2.7 Sammanfattning och reflektioner om Schartau

Jag uppfattar Schartaus framhävande av att prästen skulle ha en avgörande instrumentell betydelse för den kristnes omvändelseprocess som märklig på ett sätt. Hans egen omvändelse verkar ha saknat det inslaget. Jag tror att han i grund och botten såg enskild själavård som ett mycket bra redskap för omvändelse, om så egentligen inte strikt nödvändigt, att han ändå framhöll det sålunda.

³⁷ Södergren 1925, s. 98.

³⁸ Green 1963, s. 117-118.

³⁹ Jarlert 2005, s. 117-127, 133-139.

⁴⁰ Södergren 1925, s. 95-96.

Nådens ordning och ”rätt lära” var framträdande i Schartaus predikan. Han ville inte skapa någon känslöstämning när han predikade, men kunde dock emellanåt vara ganska livlig till sättet. Schartaus röst var inte angenäm att lyssna till, varför jag finner det anmärkningsvärt att hans predikan ändå mötte stor uppskattning hos många. Att predika och att förrätta dop och nattvard var enligt hans mening förbehållet prästämbetet, och enskild själavård en av dess huvuduppgifter. Han drog skarpa gränser för vad vanliga kristna borde befatta sig med, men framhöll också att undantag kunde göras i nödfall.

Alltigenom var Schartau väldigt lojal mot statskyrkan och världslig överhet, som han ansåg vara insatta av Gud. För mig framstår hans generella avvisande inställning gentemot andliga sällskap som grundad i hans egen erfarenhet av herrnhutismen.

3. Schartauanerna

3.1 Kort om begreppet schartauan

Det framgår av litteraturen att begreppet *schartauan* inte är helt okontroversiellt. Det lär ha varit en benämning som personer inom riktningen inte velat kännas vid. Ursprungligen har det använts som smädenamn av utomstående, på sätt och vis analogt med hur villolärer fått namn efter dess upphovsman genom kyrkohistorien. Dock har begreppet blivit så hävdvunnet att det knappast finns någon annan etablerad term för gruppen som sådan. Och begreppet används i merparten av den litteratur jag haft att tillgå, utan några pejorativa undertoner som jag förstår det. Lika lite som idag t.ex. ”lutheraner” allmänt uppfattas värderande på det sättet.

Norborg påpekar i sin framställning att *schartauanism* och *schartauan* helt visst använts som nedsättande beteckningar. Men han anser att det inte borde omges av mer betänkligheter än t.ex. ”laestadianer” eller ”fosterlandsstiftare”, och går sedan vidare med att beskriva vad som är kännetecknande för ”schartauanismen”.⁴¹ Titeln på Theodor Freemans framställning är *Schartauaner och andra*. Det framgår av helheten att det är fråga om ett sätt att benämna anhängare av den fromhetsriktningen; begreppet används inte med några avsikter att förolämpa, utan bara därför att det är vedertaget.

Nelson å sin sida föredrar begreppet ”den västsvenska kristendomstypen” istället för ”schartauanism”. Dels för att det senare använts pejorativt, men han skriver i inledningen att ”benämningen »schartauanism» kan och bör avföras också på mer objektiva grunder. Som fackuttryck är det – åtminstone för vårt ämnes vidkommande – ett både för vitt och för trångt

⁴¹ Norborg 1951, s. 15-20.

begrepp.”⁴² Eftersom, förutom Schartau, t.ex. ”västsvenska faktorer” haft stor inverkan på riktningen, så framhåller Nelson att ”kristendomstyp” är ett mer lämpligt begrepp för sin studie.

Södergren begagnar sig av begreppen *schartauan* och *schartauanism* till synes helt oreflekterat. För att inte tynga uppsatsens framställning mer än nödvändigt, förhåller jag mig på samma sätt som merparten av källorna. ”Schartauan” är behändigare än en neutral omskrivning i stil med ”företrädare/anhängare av den Schartau-präglade kristendomstypen”.

3.2 Henric Schartaus efterföljare

Det är nödvändigt att göra ett urval ur gruppen schartauaner, att lyfta fram några representanter för riktningen, för att kunna göra en jämförelse. Jag vill först koncentrerat återge vilka faktorer som varit betydande i urvalsprocessen. Först och främst fanns det, som jag nämnde i inledningen, inte så mycket litteratur att tillgå på området. Efter att ha ägnat ganska mycket tid åt att leta på djupet efter källor över hela landet, framstod det för mig som att det generellt fanns ganska lite av tryckt material som var tillämpligt. Och hade potentiellt aktuella handskrifter, minnesteckningar o.dyl. någon gång publicerats, så fanns dessa i landsarkiven om de alls gick att få tag på. Återstod gjorde förstås möjligheten att leta antikvariskt, men jag misstänkte att det jag var ute efter knappast omsattes i någon betydande omfattning, och lämnade det därhän. Då jag avgränsat mig till tryckt material, så begränsas följdriktigt urvalet.

Nästa steg är att jag uteslutande letat bland präster inom den schartauanska riktningen. Dels därför att uppsatsstudien fokuserar på prästämbetet och predikan. Men också därför att prästerna haft en särskilt framträdande roll för hela riktningen. Lekmännen (alltså de personer utom prästen som utgör församlingen) hade ganska lite av medverkande och inflytande. Som stöd för detta må anföras följande citat av Carl Norborg:

”Har Geijer sagt, att Sveriges historia är dess konungars, kan man säkert med än större rätt säga, att schartauanismens historia är dess prästers. Så starkt har det prästerliga inflytande varit på hela riktningen.”⁴³

”Till det för schartauanismen mest karakteristiska hör vidare, att den starkare än andra riktningar inom vår kyrka betonar prästämbetets, läroämbetets auktoritet. Prästens ledarskap, hans ensamrätt som förkunnare samt angivare av rätt kurs, som folket bör följa, är obestridd

⁴² Nelson I 1933, s. 1.

⁴³ Norborg 1951, s. 36.

så långt riktningens inflytande når. Lekmännen spela överallt inom Schartaus skola en mycket blygsam roll. Alltid väntas det på signaler från prästerligt håll, innan lekfolket får klart för sig vad man bör tänka, tro eller göra.”⁴⁴

I Gösta Nelsons omfattande studie, gör han följande anmärkning: ”Allt ifrån början av mina forskningar var det min avsikt att kunna i något sammanhang – mer eller mindre utförligt – behandla *lekfolkets* insats i väckelsens historia.”⁴⁵ Lekfolkets betydelse är naturligtvis obestridlig, ”[m]en samtidigt är det dokumentariskt tillgängliga materialet [...] på detta område fattigare än annars. Trots att jag under den icke ringa följd av år, som jag sysslat med metodiskt materialinsamlande, hela tiden haft min uppmärksamhet riktad på detta avsnitt av väckelsens historia och gjort ett flertal speciella efterforskningar, har utbytet praktiskt taget blivit så gott som intet”.⁴⁶

Vill man leta efter representanter för den schartauanska riktningen, är det alltså befogat att man letar bland präster inom denna.⁴⁷ Som kommer att påvisas nedan, så hade prästerna som var av Schartaus skola mycket gemensamt i det specifikt Schartau-präglade. Men de var såklart inte kopior av varandra, utan skiljde sig åt på flera punkter. Det har varit svårt att hitta större mängder källstoff på enskilda präster. Snarare har jag kunnat återfinna lite kunskap om ett flertal, och ofta är det samma grupp av personer som lyfts fram av olika författare. Jag utgår ifrån, att ett urval av dessa mer frekvent omvittnade präster, också utgör ett urval av framträdande representanter för riktningen.

Vidare har det heller inte varit möjligt att finna material för att beskriva alla urvalspersoners inställning i samtliga uppsatsens fokusområden. Därför görs ytterligare en naturlig avgränsning till vad som kan studeras hos respektive person med stöd av befintliga källor, för att alls få något material till jämförelsen.

3.2.1 Hans Peter Wickelgren 1797 – 1828

I sin framställning skriver Södergren: ”Mer än någon annan står Hans Peter Wickelgren för minnet i en nästan sagolik glans.”⁴⁸ Och Gösta Nelson skriver att ”[d]et råder intet tvivel om

⁴⁴ Norborg 1951, s. 31.

⁴⁵ Nelson II 1937, s. 111.

⁴⁶ Nelson II 1937, s. 111.

⁴⁷ Det är givetvis möjligt att försöka bedriva t.ex. etnologiska studier av folklivet i schartauanskt präglade trakter. Men jag avser här försöka närma mig det mer kärnfulla och normgivande för schartauaner. Då det framgår av litteraturen att prästerna hade en avgörande auktoritär roll, så förhåller jag mig till det.

⁴⁸ Södergren 1925, s. 145.

att Wickelgren i den folkliga traditionen stått och står som den främste bland likasinnade, som banbrytaren framför andra.”⁴⁹

Egentligen har jag inte riktigt hittat material i önskvärd omfattning på Wickelgren utifrån fokusområdena. Men han har omnämnts i flertalet primärkällor, även i sådana som inte alls avhandlar Wickelgren på något ytterligare sätt.⁵⁰ Och ofta i sådana ordalag att han framstår som en person ”alla” kände till. Jag vill ändå ta med honom, men inte endast för att en framställning om schartauaner synes inkomplett utan att ha i alla fall nämnt honom. Han utgör också i person och livsverk en gestaltning av hur det var att vara en Schartau-inspirerad man i prästämbetet under väckelserörelsens begynnelse. Därutöver framgår av litteraturen att han varit en integrerad part i den rätt så sammanhållna gruppen väckelsemän av första generation, varav Dahl och Holmqvist avhandlas i denna framställning. Då personerna i denna grupp, i betydande utsträckning, blev missiverade till samma ställen, främjades en förbindelse och kontinuitet i verksamheten.⁵¹ Härav tjänar återgiven information om Wickelgren också som en fond till andra nedan avhandlade.

Wickelgren hade börjat studera i Lund 1818, och det står klart att han året därpå lyssnat till och tagit intryck av Schartaus predikningar i någon av dennes prebendeförsamlingar. Det finns också bevarad, och sedermera publicerad, brevkorrespondens mellan Schartau och Wickelgren. Dock lär inte hans beröring med Schartau varit särskilt långvarig, men likväl satte den bestående avtryck i Wickelgrens liv och gärning.⁵²

Wickelgren var en av pionjärerna för den schartauanska väckelserörelsen i Göteborgs stift, och fick något av en martyrstatus. Prästvigd 1824 hann han verka på fem olika ställen, innan han dog fyra år senare. Dåvarande biskop af Wingård försökte idogt bromsa och motarbeta prästerna av den schartauanska riktningen. I Wickelgrens fall, liksom i många andras, genom s.k. ”straffmissiv”, dvs. att flytta runt dessa präster med korta mellanrum till ständigt nya församlingar långt ifrån varandra i det vidsträckta stiftet.⁵³ Sålunda kunde Wickelgren få missiv i Naverstad (nära norska gränsen), för att strax därpå missiveras till Mjöbäck (i Västergötland nära gränsen till Småland), och behöva företa sig en resa på ca 30 mil med allt

⁴⁹ Nelson I 1933, s. 149.

⁵⁰ T.ex. av Norborg på s. 43 omnämns Wickelgren i förbifarten, som exempel på person som hade större frihet och självständighet i predikosätt jämfört med senare generationer, utan någon hänvisning eller förklaring som vore det ett givet faktum – allmängods. Jag erinrar mig att även i annan litteratur, som visade sig inte vara aktuell för studien, ha läst liknande omnämmanden av Wickelgren.

⁵¹ Nelson I 1933, s. 246-248.

⁵² Nelson I 1933, s. 151.

⁵³ Södergren 1925, s. 146.

vad det innebar vid denna tid. Biskopen hoppades med sådana tilltag få dessa prästers iver att slockna och att väckelserörelsen skulle dö ut. Men de systematiska straffmissiveringarna bidrog samtidigt onekligen till att väckelsen spreds snabbt till stora delar av Göteborgs stift.⁵⁴

Södergren framhåller att ”Wickelgrens bråda död säges, åtminstone indirekt, ha förorsakats av biskop Wingårds omilda »straffmissiv»”.⁵⁵ Jag har inte hittat någon uppgift om exakt vad han dog av. Men hans tidiga bortgång lär ha fått oerhört stor betydelse, vilket Nelson efter en ingående utläggning om motståndet i stiftet, framhäver med att ”när Wickelgren år 1828 i unga år stupade, väl icke alldeles utan samband med den hårda medfarten [...] betydde detta i själva verket mer än man genast insåg. Rörelsen hade fått sitt elddop. Minnet av hans tragiska död bidrog mäktigt att hålla den eld levande som han varit med om att tända och som brunnit i hans hjärta”.⁵⁶ Detta yttrande avviker från Nelsons i övrigt tämligen objektiva språkstil, vilket tycks mig antyda att även Nelson personligen hyste stor aktning för Wickelgren.

Efter Wickelgrens död skyndade G. L. Dahl att tillförsäkra sig hans efterlämnade predikoutkast. De flesta hade han under sin levnad skänkt bort till vänner, men åtta predikningar fanns i dödsboet. Av dessa framgår att han i hög utsträckning predikat efter Schartaus utkast. Men också att Wickelgren var starkt färgad av en äldre predikotradition i stiftet, där känslomoment accentuerades. I sin predikan vädjade han till, och ville låta känslan komma till sin rätt. Även om det dock inte är så många år emellan, kan man uttyda en förskjutning till att mer likna Schartau i uttryck och betoning, mellan de tidigare och de senare predikoutkasterna.⁵⁷

Ett resultat av att Wickelgren och hans likasinnade ämbetsbröder verkade i korta perioder ofta på samma ställe, blev en för den schartauanska traditionen kännetecknande egenskap: enhetlighet. Rörelsen kom att få större fokus på själva ämbetet och inte specifikt ämbetsmannen; på själva förkunnelsen och inte förkunnaren osv. Präster i förbindelse med varandra över ett större område, som i stort predikade från sammanfallande utkast, var ett ganska unikt scenario för väckelserörelser vid denna tid.⁵⁸

⁵⁴ Södergren 1925, s. 146-147; Nelson I 1933, s. 247-249.

⁵⁵ Södergren 1925, s. 146.

⁵⁶ Nelson I 1933, s. 249.

⁵⁷ Nelson I 1933, s. 150-153.

⁵⁸ Nelson I 1933, s. 248-250.

3.2.2 Gustaf Leonard Dahl 1801 – 1877

Nelson skriver att ”Dahl hör i synnerlig mening med till de egentliga banbrytarnas skara”⁵⁹ och Södergren skildrar honom som att han ”var kanske den, som av överordnades och andra »utomstående» fientlighet fick lida mest för sitt vittnesbörds skull av alla första generationens Schartau-lärjungar”.⁶⁰

Dahl var född i Göteborg, och blev student i Uppsala 1817, fast det är oklart vad han studerade där annat än att det inte lär ha rört sig om präststudier. Från år 1820 finns ett bevarat brev till honom från Schartau; av detta framgår dock att de då inte kände varandra särskilt väl. Men senare fick Dahl bo i Schartaus hus, när han 1822 påbörjade teologiska studier i Lund. Under de följande tre studieåren tog han starkt intryck av Schartau, och han promoverades ett par månader efter Schartaus bortgång 1825.⁶¹

Dahl fick betydande folkligt genomslag där han verkade, vilket vållade irritation hos biskopen m.fl. Dahl motarbetades systematiskt av kyrkoledningen, rentav till graden av förföljelse. Förutom en del straffmissiv till olika församlingar, samlade hans vedersakare även material för att kunna dra honom inför domstol.⁶² Av de omfattande handlingar från domkapitlet, häradsrätten och hovrätten, vars beslut vid tillfälle också stadfästes av Högsta domstolen, framgår med vilken iver Dahl förfäktade sin sak, och vilken uppståndelse det orsakade. Rättsprocesserna pågick under de flesta åren av 1830-talet, och totalt hördes 150 vittnen. Men i slutändan blev straffpåföljden ganska ringa; Dahl ådömdes sex månaders suspension från prästtjänstgöring.⁶³

Dahl var mycket framträdande som predikant för väckelserörelsen ända från dess första tid. Han var en mycket livlig person, som ofta yttrade sig i tämligen skarpa ordalag och kunde slå i predikstolen när han förkunnade. Innehållsligt har det inom den schartauanska traditionen varit en spridd uppfattning att Dahl i sina första år var mer egen och ensidig i sin predikan, för att med åren mer ha begagnat sig av Schartaus upplägg. Nelson, som har studerat detta i detalj, ifrågasätter dock den bilden. Av allt att döma var Dahl en av de som mest träget följde Schartaus material i predikan, lika mycket i tidigare år som i senare. Den förekommande uppfattningen förklarar Nelson med att Dahls för omständigheterna nya sätt att predika väckte störst uppseende i början. Dahl hade också en central roll bland de tidiga väckelsemännen i

⁵⁹ Nelson I 1933, s. 181.

⁶⁰ Södergren 1925, s. 147-148.

⁶¹ Nelson I 1933, s. 181-183.

⁶² Nelson I 1933, s. 182-185.

⁶³ Nelson I 1933, s. 264-280.

stiftet, i det att han avfattat och spridit merparten av de Schartaus predikoutkast som cirkulerade inom kretsen.⁶⁴

På en punkt utmärkte sig Dahls predikan mot de andra tidiga väckelsemännens: ett ofta återkommande apokalyptiskt drag. Så fort berörda textställen gav anledning till det, så brukade han utlägga en apokalyptisk tolkning; ibland såg han samtida händelser som större tecken och inlemmade dem i bibliskt sammanhang. Att Dahl var lagd åt det hållet kan också belysas av att han i sin pastorexamen helt ägnade sig åt den bibliska kronologin.⁶⁵

3.2.3 Johan Henric Holmqvist 1801 – 1879

Södergren skriver om Holmqvist att ”[i]ngen annan Schartau-lärjunge inom stiftet har utövat så vidsträckt inflytande som han, både på ledningen i stort och på enskilda ämbetsbröder”.⁶⁶

Holmqvist var född i Halmstad, och under uppväxten spenderade han också några år i Göteborg. Han studerade i Lund åren 1819-23, och blev under denna tid en anhängare av Schartau. Med exceptionellt höga betyg prästvigdes Holmqvist 1825. Han var liksom de andra unga prästerna av Schartaus skola ganska illa ansedd och motarbetad av biskopen. Under många år flyttades han runt kors och tvärs genom Göteborgs stift, och vid flera tillfällen blev han på ett otillbörligt sätt förbigången vid tillsättning av tjänst.⁶⁷

Holmqvist blev av särskild betydelse för den schartauanska väckelsen i stort på ett något oväntat sätt. Han var den förste av denna riktning som blev stationerad i stiftstaden Göteborg; detta var något som biskop af Wingård kämpat hårt för att undvika. Men utan att biskopen kunde hindra det, blev Holmqvist oförmodat kallad till adjunkt vid tyska Christinae församling 1837. Med sin förkunnelse och själavårdsverksamhet fick han stort inflytande på mycket av såväl stadens som stiftets andliga liv de år han verkade där. Dåvarande adjunkten vid Domkyrkan, Gustaf Daniel Björck, sedermera biskop i Göteborgs stift, blev ett av väckelsens mest värdefulla förvärv genom Holmqvist.⁶⁸

Av den första generationen schartauanska präster var Holmqvist den ende som så småningom också nådde någon egentlig befordran, i det att han 1853 blev kyrkoherde i Kville i Bohuslän. Redan 1840 hade han fått vida majoritet av röstetalet vid valet till denna tjänst, men då blivit förbigången till förmån för en regementspastor, som inte ens sökt tjänsten från början. I Kville

⁶⁴ Nelson I 1933, s. 182-185.

⁶⁵ Nelson I 1933, s. 186-187.

⁶⁶ Södergren 1925, s. 149.

⁶⁷ Nelson I 1933, s. 153-158; Nelson II 1937, s. 69; Södergren 1925, s. 150.

⁶⁸ Nelson I 1933, s. 287-289.

förblev Holmqvist fram till sin död, och gjorde där ett bestående avtryck med sitt arbete.⁶⁹ När han tillträdde var bygden plågad av brottslighet, dryckenskap, våld och misär. Holmqvist förde orädd en kamp mot all denna ogudaktighet, och kunde rentav handgripligen fösa in ”bovarna” i kyrkan, så att de skulle lyssna till förkunnelsen och göra bättring. För bl.a. sin nykterhetsiver blev han en gång dömd till varning av häradsrätten (senare fastställt av hovrätten). Om så med mycket av motgångar och lidande, så gav hans arbete gott resultat; med väckelsen lär bygden i stort ha blivit något av en motsats till vad den tidigare varit.⁷⁰

Holmqvist utmärkte sig i allvarlighet och skärpa, parallellt med en livlighet och klarhet, när han höll sina ibland timplånga predikningar. I det innehållsrika ska han i många stycken ha tagit efter Schartau, men med lika mycket av ett personligt inslag. Holmqvist utvecklade den ärvda predikometoden till att få en mer utpräglad schematisering. Schartaus utkast var ofta, men långt ifrån alltid, den grund vilken Holmqvist utgick ifrån. Han var ibland kritisk till vissa delar Schartaus predikoframställning, och korrigerade många gånger uttryck från Schartau. Ett exempel på en sådan punkt är att han utpekar det otrogna hjärtat vara frestelseankars upphov, där Schartau framhåller det som ett djävulens verk. Holmqvist predikade i stor omfattning efter läran om nådens ordning, men uppmanade samtidigt sin åhörarskara att inte spekulera i var på salighetsvägen man befinner sig.⁷¹

Holmqwists inställning till prästämbetet var grundläggande att det främst var ett läroämbete, att prästen skulle vara en ”rätt lärare”. Han var också noga med att påpeka att lärarens auktoritet skulle vara baserad på Guds ord, och inte på dennes person. Han ansåg att det endast tillkom personer i ämbetet att offentligt predika. För den gemene kristne fyllde läraren, enligt Holmqvist, en för salighetsvandringen omistlig funktion i den enskilda själavården. Som själavårdare gjorde Holmqvist också en betydande insats för väldigt många människor, även för en stor grupp prästkollegor. Hans hem stod öppet för envar som ville träffa honom, och ofta gick största delen av arbetsdagen åt till just själavård.⁷²

Holmqwists sinnelag kännetecknades inte av någon absolut lojalitet mot kyrkan och dess överhet. Han gick fastmer efter devisen att man måste lyda Gud mer än människor, vilket inte innefattade att alltid blint lyda de världsligt överordnade.⁷³ Jag tror dock detta borde ses i ljuset av omständigheterna, om så det är riktigt att Holmqvist satte sig upp emot och tog strid

⁶⁹ Nelson II 1937, s. 37; Södergren 1925, s. 150-151.

⁷⁰ Nelson I 1933, s. 154; Nelson II 1937, s. 166; Södergren 1925, s. 150-151. För djupare inblick i Holmqwists verksamhet och motståndet därstädes, se t.ex. Nelson II, kap. 5 ”Holmqwists första Qvilleår”, s. 115-137.

⁷¹ Nelson I 1933, s. 166-176; Norborg 1951, s. 236; Södergren 1925, s. 152.

⁷² Nelson I 1933, s. 172-173; Nelson II 1937, s. 159-165; Södergren 1925, s. 152-153.

⁷³ Södergren 1925, s. 155. Uttrycket härstammar från bibeln: Apg 5:29.

med stiftsledning och världslig rätt. Samtidigt är det ett faktum att Holmqvist förblev inom statskyrkan, och var denna lojal och trogen i den meningen (tyska Christinae församling i Göteborg sorterade formellt under statskyrkan). Vid ett tillfälle, i ett avskedstal till församlingssvännen, riktade han följande förmaning: ”Öfverträder aldrig under något villkor den borgerliga ordningen i afseende på enskilda Gudaktighets sammankomster”.⁷⁴

3.2.4 Lars Norborg 1846 – 1907

Jarlert skriver att ”[j]ämte J.N. Rexius var N[orborg] i sekelskiftets Göteborg den ledande predikanten av Schartaus skola.”⁷⁵ Freeman framhåller att Rexius (se 3.2.5 nedan) och Norborg tilldrog sig störst uppmärksamhet, och går vidare med följande: ”Norborg hävdade emellertid sin ställning inte endast genom sin predikan utan också därigenom att han genom upprepade skrifter deltog i tidsdebatten. Därför möter man Norborg som portalgestalten för denna tid”.⁷⁶

Lars Norborg växte upp med den schartauanska väckelsefromheten i barndomshemmet i bohuslänska Norum. Efter studier i Lund prästvigdes han 1872, och missiverades runt till några olika församlingar i Göteborgs stift. År 1883 blev han pastoratsadjunkt i Haga församling, Göteborg, och tillträdde 1898 komministertjänsten där. Han dog hastigt av en lunginflammation 1907.⁷⁷

Norborg var känd för att ha författat ett flertal skrifter i tidsaktuella ämnen. I det mesta var hans ståndpunkt konservativ. En fråga som var aktuell mot slutet av 1800-talet var den om kremering av avlidnas kroppar. Norborg var helhjärtat emot konceptet, som av honom ansågs vara oförenligt med den kristna eskatologin, och rentav en hednisk rit.⁷⁸ En annan vid denna tid omtvistad fråga, och som Norborg engagerade sig i, var den om bekännelseskriaternas roll i kyrkan. Och om Luthers lilla katekes fortsatt skulle vara lärobok i skolan. Med flera stridsskrifter mot föreslagna förändringar på dessa och andra områden, blev Norborg på sätt och vis en frontfigur för den starka konservativa opinionen, som präglade en stor del av kyrkligheten i Göteborgs stift.⁷⁹

Av de ställningstaganden Norborg tog i kyrkofrågor tycker jag det framgår ganska tydligt att han hade en alltigenom konservativ syn på kyrkan. Den torde inte på några avgörande punkter

⁷⁴ Nelson II 1937, s. 73.

⁷⁵ Jarlert 2010, s. 325.

⁷⁶ Freeman 1967, s. 31.

⁷⁷ Freeman 1967, s. 32-34; Jarlert 2010, s. 325; Nelson II 1937, s. 204-205.

⁷⁸ Freeman 1967, s. 31, 74-76.

⁷⁹ Freeman 1967, s. 76-80; Jarlert 2010, s. 326; Norborg 1951, s. 72-74.

skilja sig från den allmänt rådande uppfattningen bland merparten av samtida schartauanska präster, även om detta förstås indirekt. I den litteratur jag haft tillgänglig, har jag dock inte hittat något som direkt och konkret anför Norborgs inställning till *kyrkan*. Kanske kan hans eskatologiska grunduppfattning ändå ge någon hint om detta: ”Han (Norborg) var djupt genomträngd av övertygelsen om att tiden är kort och att den antikristiska anstormningen mot Guds-riket på jorden hastigt går mot sin kulmen. Han såg ovädret över kyrkan och dem som tillbedja därinne närma sig, och han predikade ofta därom”.⁸⁰

När Norborg predikade i Hagakyrkan var det fullsatt, och ibland trängsel även i gången mellan bänkraderna. Någon gång hände det att folk svimmade av, särskilt på tiden när kyrkan bara hade gasbelysning. Han har beskrivits som en predikant med ett mäktigt allvar och personlig glöd. Han talade livligt och ganska fort, vilket grep åhörarna på ett märkbart sätt. Predikningar av Norborg har tryckts några gånger efter hans död, och dessa präglades av tunga satsbyggnader och en något svårläst språkstil. Men hans framförande på predikstolen var desto mer lättfattligt. Det eskatologiska inslaget var ofta ganska framträdande i hans förkunnelse.⁸¹

Ifråga om prästämbetet var Norborg också tämligen konservativ. En präst borde, enligt hans mening, inte i sin tjänstgöring ägna sig åt annat än det centrala – förkunnelse, sakramentsförvaltning och själavård. Men med sitt författarskap i många tidsaktuella frågor, blev han samtidigt delaktig i en attitydförändring hos den schartauanska riktningen. Tidigare hade schartauanska präster som regel mer uteslutande inriktat sig på den egna verkningskretsen, och med sin betoning på kallelsetrohet inte velat blanda sig i sådant de inte direkt hade att göra med.⁸²

Norborg gjorde också stort intryck som konfirmandlärare, och med sin konfirmandkurs på hela 1 756 frågor och svar hade han däri rekordet inom schartauansk katekestradition. Hans undervisning motsvarade i stort Schartaus, med betoning på dennes systematiska framställning av nådens ordning; kallelsen, de fyra upplysningarna, trons upptändande, nya födelsen och rättfärdiggörelsen, var rigoröst i detalj preciserade moment. Men Norborg kunde också varna för föreställningen att detta system var absolut, att omvändelsen ovillkorligen måste följa schemat.⁸³

⁸⁰ Norborg 1951, s. 83.

⁸¹ Jarlert 2010, s. 325; Norborg 1951, s. 83-86. Jag har inte studerat några av Norborgs predikningar.

⁸² Jarlert 2010, s. 326-327.

⁸³ Jarlert 2010, s. 326; Norborg 1951, s. 87-88.

3.2.5 Josef Natanael Rexius 1852 – 1929

Carl Norborg skriver att ”Rexius var det stora namnet i dåtidens kyrkliga Göteborg. Ingenstädes samlades så stora åhörarskaror som under hans predikstol.”⁸⁴ Av Yngve Brilioth har Rexius kallats den Schartau-präglade predikotraditionens ”förnämsta och ädlaste representant i senare tid”.⁸⁵

Född i Göteborg och prästvigd med åldersdispens redan vid 22-års ålder 1874, påbörjade Josef Natanael Rexius en framstående prästbana. Efter ett första år som adjunkt i Tanum, verkade han sedan fortsatt i Göteborg, bl.a. från 1906 som domprost. Att Rexius erhöll högsta röstetal i valet till denna tjänst, kan enligt Freeman ha sin grund i att ca 200 schartauaner tillfälligt mantalsskrev sig hos bekanta inom domkyrkoförsamlingen för att erhålla rösträtt. Alltsedan han slagit sig ner i Göteborg, var kyrkan som regel fullsatt när han förrättade gudstjänst. Folk strömmade ofta till också långväga ifrån, och någon gång skapade trängseln panik.⁸⁶

Carl Norborg har i sin framställning beskrivit ett vanligt förhållande runt år 1900, som kanske delvis kan förklara den stora uppslutningen kring Rexius. Kyrkoherden i Haga församling var inte uppskattad av schartuanerna där, medan komministern Lars Norborg var mycket omtyckt av dessa. Ofta hade Norborg skriftermålet, varpå kyrkoherden höll högmässan. Den schartauanska gruppen gick då av hävd till först till Norborg, för att sedan direkt skynda sig till högmässan i domkyrkan, som förrättades av Rexius. På väg ut genom kyrkans dörrar trängdes de med kyrkoherdens åhörarskara, som ville in samtidigt, och från båda grupper framlöpte en del mindre berömvärd beteende.⁸⁷

Rexius predikningar höll sig alltsomoftast till den typiska strukturen från Schartau. Dock använde han generellt andra begrepp än de typiskt schartauanska kategorierna, när han avhandlade läran om nådens ordning.⁸⁸ Hans framförande var inte medryckande eller särskilt livfullt, snarare stillsamt och behärskat. Rösten var lågmäld men tydlig, och vittnade om en stark personlig övertygelse. Han berörde inte aktuella händelser i samtiden, utan var alltigenom fokuserad på det inre, det centrala för tros- och helgelseliv.⁸⁹

⁸⁴ Norborg 1951, s. 115.

⁸⁵ Jarlert 2010, s. 69. Citatet där hämtat ur år 1945 publicerat material.

⁸⁶ Freeman 1967, s. 44, 114-115; Jarlert 2010, s. 69-70.

⁸⁷ Norborg 1951, s. 277.

⁸⁸ Jarlert 2010, s. 70.

⁸⁹ Freeman 1967, s. 112-113; Norborg 1951, s. 115-117.

I den schartauanska traditionen var, som beskrivits ovan, grundinställningen till prästämbetet att prästen måste vara en ”rätt lärare” och förkunna den ”rätta läran”. En schartauansk församling var fostrad till att endast lyssna till predikningar av en rätt lärare. Rexius uppfattade att det särpräglade schartauanska predikoupplägget, med dess tydliga avdelningar och språk, tenderade att tas som kännetecken på en ”rätt lära”. Som jag utläst av helheten i Freemans framställning, kunde schartauaner i denna tid ofta ganska ensidigt fokusera på gruppstillhörighet och de gamla yttre attributen och formerna hos riktningen. I reaktion mot detta lär Rexius därför någon gång helt frångått den typiska dispositionen i en predikan, för att s.a.s. röra om lite.⁹⁰

Rexius såg kyrkan som den synliga framställningen av Guds rike på jorden. Han betraktade kristendomen som den absoluta religionen av gudomlig uppenbarelse, och ansåg rådande samhällsordning vara ett verk av Guds försyn. Den naturliga kyrkoformen här var statskyrka, och han var emot ett åtskiljande av kyrka och stat. Samtidigt var han emot att världslig makt skulle ha inflytande på kyrkan, och menade det vara en form av religionsförföljelse.⁹¹

För Rexius var prästämbetet främst ett predikoämbete, vars mest väsentliga uppgift var att rätt förkunna och förklara Guds ord. Därefter kom den enskilda själavården, för vilken Rexius var flitigt eftersökt av ett stort antal personer genom ämbetsåren.⁹² Han ansåg att präster huvudsakligen inte borde åta sig så många andra uppgifter än just dessa. Att troget arbeta inom de givna ramarna var rätt sätt att förbli vid sin kallelse enligt honom; detta betraktelsesätt tillämpade Rexius på de flesta av livets områden.⁹³

På det kyrkopolitiska området var Rexius aldrig särskilt framträdande, i vart fall inte utåt, men han yttrade emellanåt sin inställning till de saker som diskuterades i samtiden. Till de flesta av sin tids stridsfrågor inom kyrkan intog Rexius en konservativ hållning. Han var bl.a. kritisk till svenskt missionsarbete som bedrevs i utlandet, och han uppfattades av dess förespråkare som negativ till mission i allmänhet. Dock var hans utgångspunkt att det var omöjligt att bedriva ett rätt missionsarbete på grund av kristenhetens förfall. Som kännetecken på detta förfall betraktade han den fromhet som kännetecknade de organisationer som ägnade sig åt

⁹⁰ Jarlert 2010, s. 70-71.

⁹¹ Jarlert 2010, s. 73.

⁹² Freeman 1967, s. 112, 116-117.

⁹³ Norborg 1951, s. 120-121.

missionsarbete. Han var annars grundläggande positiv till kyrklig mission, men menade att tiden för det ännu inte var inne och att kyrkan här inte var redo.⁹⁴

Vidare vände sig Rexius emot en föreslagen förändring av kyrkans nattvardsgång – att ge personer som inte gått till skriftermål tillträde till nattvarden – och menade att det skulle signalera att självprovning, syndabekännelse och avlösning vore onödigt. Rexius var också kritisk till, och yrkade på återremiss av, förslaget på ny bibelöversättning (vilken senare blev 1917 års översättning) som han menade hade en svårigenkännlig språkdräkt.⁹⁵

3.3 Sammanfattning av utvalda efterföljare utifrån fokusområdena

Personerna i urvalet ovan har av litteraturen fastställts såsom på något sätt framträdande representanter inom den schartauanska riktningen. Det visade sig inte vara helt lätt att finna källmaterial för att belägga uppfattningen i fokusområdena för alla. Men totalt har alla fokusområden berörts hos minst tre olika personer, och predikan har berörts hos samtliga. Vidare i framställningen använder jag uttrycket *efterföljare* i bemärkelsen de efterföljare som ingår i urvalet.

Prästämberet

Genomgående för de efterföljare, hos vilka en uppfattning kunnat beläggas, var betoningen på prästämbetets huvuduppgifter i predikan och enskild själavård. För Norborg anfördes i källmaterialet även sakramentsförvaltning till denna lista. Flera ansåg att en präst i huvudsak inte borde ägna sin ämbetsutövning åt så mycket mer än predikan och själavård. Holmqwists inställning var att endast präster skulle predika offentligt, och att prästens roll med enskild själavård var en nödvändighet för gemene kristen. Rexius och Holmqwist ansåg det för viktigt att prästen var en ”rätt lärare”, och båda ägnade sig mycket åt själavård.

Holmqwist har betonat att prästens auktoritet som lärare baseras i Guds ord. Och han hyste inte någon allmän lojalitet mot världslig överhet. Efterföljarna förlade inte sin ämbetsutövning utanför de statskyrkliga ramarna. Norborg utmärkte sig med att vara offentligt engagerad i kyrkopolitiska diskurser.

Predikan

Predikan var en central del i efterföljarnas verksamhet. Det är belagt att Wickelgren, Dahl, Holmqwist och Rexius i någon grad predikade utifrån Schartaus utkast. Holmqwist har predikat utifrån i viss utsträckning korrigerat Schartau-material. Rexius använde generellt inte

⁹⁴ Jarlert 2010, s. 71-72; Norborg 1951, s. 118

⁹⁵ Jarlert 2010, s. 73.

typiska begrepp i sin tillämpning av nådens ordning. Holmqvist poängterade att man inte bör spekulera i var på salighetsvägen man befann sig. Norborg har, ifråga om nådens ordning, varnat för uppfattningen att omvändelseprocessen måste följa det schematiska upplägget. Holmqvist korrigerade emellanåt delar i Schartau-predikningar.

Dahl utmärkte sig med att i hög utsträckning ha följt Schartaus predikomaterial, och att han ofta hade apokalyptiska tolkningar av samtida händelser i sin predikan. I Norborgs predikan var ofta det eskatologiska perspektivet framträdande. Rexius berörde inte samtida händelser, utan fokuserade helt på det inre själsliga livet. Han höll sig oftast till, men kunde även helt frångå, den gängse predikostrukturen. Att döma av de predikningar som fanns kvar efter Wickelgren, förefaller han ha varit starkt präglad av en tidigare mer känslöbetonande predikotradition, men att han också kom att alltmer imitera Schartau.

Dahl, Holmqvist och Norborg kännetecknades av någon grad av livlighet i framförandet av predikan. Rexius var mer stillsam och behärskad.

Kyrkan

Rexius såg kyrkan som den synliga framställningen av Guds rike på jorden, och statskyrkan som den naturliga formen här. Norborg och Rexius var emot flera nya inslag och föreslagna förändringar inom statskyrkan.

Holmqvist har uttalat sig emot andliga sammankomster utanför kyrkan. Trots att Wickelgren, Dahl och Holmqvist var ansatta av stiftsledningen, förblev de inom statskyrkan. Rexius ställde sig emot att ge världslig makt kyrkligt inflytande.

4. Slutdiskussion och slutsatser

Frågeställningen är alltså: Hur förhöll sig Henric Schartaus efterföljare till hans syn på prästämbetet, predikan och kyrkan? Det var såklart nödvändigt att avgränsa gruppen efterföljare till ett urval. Såsom representativa för den schartauanska riktningen, valde jag att titta på H.P. Wickelgren, G.L. Dahl, J.H. Holmqvist, L. Norborg och J.N. Rexius. Emedan det framstår som tydligt att de var präglade av Henric Schartau i många stycken, har jag funnit att de också skiljde sig på några punkter.

I likhet med Schartau ansåg Holmqvist att offentligt hållen predikan endast tillkom personer i prästämbetet. Och både Holmqvist och Rexius betonade vikten av att prästen skulle vara en ”rätt lärare”. Liksom Schartau betraktade Holmqvist också prästen som instrumentell för den enskilde kristnes andliga utveckling i rollen som själavårdare. Rexius och Holmqvist ägnade mycket tid åt själavård; detta torde varit en praktisk konsekvens av synen på själavård som huvudsaklig ämbetsuppgift i enlighet med Schartaus inställning. Norborg menade att det var en av prästens centrala uppgifter att förvalta sakramenten, vilket överensstämmer med Schartaus uppfattning. Gemensamt för Schartau och efterföljarna var att de inte riktade sin ämbetsutövning utanför den rådande kyrkliga strukturen. Schartau har framhävt hur ämbetet introducerades genom att Kristus tillträder det. Sannolikt kan detta anses i linje med Holmqwists betoning av ämbetspersonens auktoritet som baserad i Guds ord snarare än individen.

I helhet framträder inga konkreta avvikelser bland efterföljarna i hur de förhöll sig till prästämbetet, jämfört med vad som var Schartaus inställning till detsamma. De uppfattningar och tillämpningar som studien kan hänföra till undersökta efterföljare, överensstämmer med Schartaus ifråga om prästämbetet. Dock tycker jag mig se en viss skillnad i bevekelsegrund hos Holmqvist, beträffande varför han inordnade sin ämbetsutövning inom statskyrkostrukturen. För Schartau motiverades detta med lydnad mot överheten och dess förordningar, vilket inte lär ha varit fallet med Holmqvist. Jag håller det för troligt, även om jag inte kunnat belägga det, att samtliga efterföljare ansåg att sakramentsförvaltning var förbehållet prästämbetet. Jag föreställer mig att detta inte nämnts därför att det betraktats som en självklarhet, och inget jag funnit talar emot.

Predikan hade en central plats i efterföljarnas verksamhet, även så hos Schartau. Wickelgren, Dahl, Holmqvist och Rexius predikade i någon omfattning efter Schartaus utkast (liksom Schartau), men de förhöll sig på lite olika sätt till hans manuskript. Wickelgren lär ha predikat

med viss känslöbetoning, vilket inte Schartau gjorde. Dahl följde Schartaus utkast ganska nitiskt. Holmqwist kunde för sin egen framställning använda korrigerat predikomaterial från Schartau. Rexus höll sig i regel till samma predikostruktur som Schartau.

Schartaus utveckling av nådens ordning gick i arv till flera efterföljare. Rexus använde för det mesta andra begrepp i sin tillämpning av läran än vad Schartau gjorde. Holmqwist har till sin förklaring av läran lagt till att man inte borde spekulera i vilket steg på utvecklingslinjen man befinner sig. Norborg tog efter Schartau vad gäller begrepp och schematisering av nådens ordning, men menade att omvändelsen inte nödvändigtvis måste följa mönstret.

Dahl, Holmqwist och Norborg har i predikosammanhang utmärkt sig i en viss livlighet; detsamma är sant om Schartau. Rexus å sin sida predikade med ett större lugn, och han kunde f.ö. helt frånga den Schartau-präglade predikostrukturen någon enstaka gång.

På området predikan står det klart att efterföljarna var präglade av Schartau, men samtidigt förhöll de sig med en relativ självständighet. Det kunde variera i vilken utsträckning de använde sig av Schartaus utkast, och också hur de använde sig av dem. Läran om nådens ordning fördes vidare med efterföljarna, men det fanns skillnader i med vilka begrepp den uttrycktes. Jag uppfattar det inte som att Holmqwists och Norborgs reservationer motsäger Schartau.

Ifråga om synen på kyrkan framkommer att både Schartau och efterföljarna ville vidmakthålla statskyrkans position i någon mening. Holmqwist har, i likhet med Schartau, markerat mot de förbjudna andliga sällskap som stod utanför statskyrkan. Rexus ställde sig emot att ge världslig makt inflytande i kyrkosammanhang. Detta synes stå i viss motsättning till Schartau, som ansåg all överhet ha mandat av Gud, och fogade sig efter kungliga förordningar gällande kyrkan. För mig framstår det som att både Schartau och Rexus kan ha varit barn av sin tid så att säga. Det är ungefär 100 år dem emellan, och under den tiden förändrades Sverige ganska mycket på det kyrkliga området.

Det mesta jag funnit med min studie i fråga om efterföljarnas inställning till kyrkan har rört samtida förhållanden. Och hos Schartau spårades inte någon utpräglad kyrkotanke i generell mening. Därför blev det svårt att göra någon närmare jämförelse mellan efterföljarna och Schartau på det planet. Men ett genomgående grunddrag som jag kan slå fast, är att de alla har betraktat existerande kyrkliga strukturer och ramar som en given utgångspunkt. Både Schartau och hans efterföljare verkar aldrig ha velat skapa någon ny kyrka, utan istället sökt överta och upprätta den gamla som funnits. Av detta anar jag en syn på kyrkan som betonar

kontinuitet och enhet, även om det inte är direkt uttalat. Rexius såg kyrkan som den jordiska gestaltningen av Guds rike; kanske skulle Schartau och de andra stämt in i det sättet att framställa saken. Jag för min del tror att det mycket väl kan vara så, men att för dem inte *kyrkan* varit föremål för diskussion i någon högre utsträckning, och att de därför inte yttrat sig så mycket på ämnet.

Summa summarum förhöll sig Henric Schartaus efterföljare i ganska hög utsträckning på samma sätt som honom ifråga om prästämbetet, predikan och kyrkan, men med olika grader av självständighet samt omarbetning och vidareutveckling på vissa områden.

5. Sammanfattning

Henric Schartau föddes 1757 och växte upp i Malmö och Lund. Efter studiers avslutande tog han anställning som informator på andra håll i landet, och under denna tid inträffade en för honom betydelsefull omvändelse. Han prästvigdes 1780 och återvände senare till Lund, där han erhöll stadskommunistjänst genom att gifta sig med sin företrädares änka. Ett stort hushåll och många krävande ämbetsuppgifter upptog det mesta av hans tid, och han var också sjuklig i perioder. Han dog i Lund 1825.

Schartau lade stor vikt vid prästämbetet och att prästen måste vara en ”rätt lärare”. Enligt honom bestod ämbetets huvuduppgifter i sakramentsförvaltning, att predika och bedriva enskild själavård. Predikan hade för honom en mycket central betydelse, och han predikade mycket utifrån sin utveckling av läran om nådens ordning. Schartaus inställning till kyrkan präglades av en absolut lojalitet, och han avfärdade andliga sällskap.

Under sin levnad gjorde Schartau starkt intryck på ett flertal unga präster, vilket efterhand utvecklade sig till en väckelserörelse som spred sig i främst Göteborgs stift. Hans efterföljare kom att kallas schartauaner, och prästerna inom denna riktning bar många likheter med Schartau. Studien jämför ett urval av fem framträdande schartauanska präster med Schartau utifrån synen på prästämbetet, predikan och kyrkan.

6. Referenser

- Freeman, Theodor *Schartauaner och andra: från Lars Norborg till Albin Holm, Pro Caritate, Göteborg 1967.*
- Green, Allan *Spegeln av en djärv natur. En bok om Henric Schartau, Gleerups, Lund 1963.*
- Jarlert, Anders *Göteborgs stifts herdaminne 1620-1999. I. Domprosteriets kontrakt, Tre Böcker Förlag & Göteborgs stiftshistoriska sällskap, Göteborg 2010.*
- Jarlert, Anders ”Schartau och herrnhutismen”, Anders Jarlert (red), *Henric Schartau 1757-1825 Syfte samtid samhälle*, Artos, Skellefteå 2005, s. 116-143.
- Johannesson, Lechard *Henric Schartau, Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Lund 1957.*
- Johnson, Bo ”Schartau och Gamla testamentet. Texten, tolkningen, tillämpningen”, Anders Jarlert (red), *Henric Schartau 1757-1825 Syfte samtid samhälle*, Artos, Skellefteå 2005, s. 88-105.
- Nelson, Gösta *Den västsvenska kristendomstypen. [I] Dess uppkomst och första utvecklingsskede. [II] Konsolidering och kulmen, Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm vol. I: 1933, vol. II: 1937.*
- Norborg, Carl *Arvet från Schartau. Minnen och tankar, Pro Caritate, Göteborg 1951.*
- Pettersson, Johan *En jämförande studie över den Schartau-präglade kristendomen i dess ursprungliga gestalt och dess nutida återstod, J. Pettersson, Skärhamn 1997.*
- Södergren, Viktor *Henric Schartau och västsvenskt kyrkoliv: ett försök till historisk och kyrkogeografisk konturteckning av den schartauska kristendomstypen, Uppsala 1925.*